

Kloka människor och deras bedrifter.

Gammal tro om saker och ting. Upptecknat i Lerbäck av Ruben Carlsson.

Tomten, Skogsråa och andra väsen

Tomtar vid Fiskarssmedjan.

A.V Öhlin berättade att vid Fiskars (vid utloppet i Åmmelången av ån från Skyllberg) fanns förr en vattenhammarsmedja där man tillverkade spik av grova dimensioner. En smed där hette Hällkvist och bodde troligen vid Lund. Denne smed såg ibland tomtar vid och i smedjan. Det syntes som de ville se till att det var ordning och reda överallt. Smeden hade också för vana att när arbetsveckan var slut göra städning innan han gick hem.

En lördag fick hantlangaren sig ålagt att städa smedjan. Han hade emellertid bråttom och gick därifrån. Senare på kvällen måste smeden av någon anledning tillbaka till smedjan. Han fick då höra ett förskräckligt oväsen därinne. Genom fönstret såg han en tomte som sopade golvet med en kvast så att smedjan skakade. Efter detta slarvade man ej med städningen efter avslutad arbetsvecka.

Tomtar i smedja i Skuru.

I Skuru by fanns förr en smedja där tomtar dök upp. En gång när en smed såg en sådan där pyssling borta i kolvrån, syssla med något, föll det smeden in att skämta med tomten. Han tog en eldknack i ässjan och kastade på honom. Tomten försvann. När smeden senare kom in i smedjan stod tomten och slog på städet med en silverhammare så hela smedjan hoppade.

Enligt andra var det två tomtar uppklätrade på smidesstubben som slog med silverhammare på städet.

Tomtar i kvarnen.

En mjölnare vid Skyllbergs kvarn sades ha tomtar i kvarnen. En morgon fick man ej igång på densamma. Detta trots att dammluckorna var öppna och vattnet forsade för fullt i rännan ned till vattenhjulet. När man såg efter vad det var för fel såg man en liten tomte stå och hålla en liten käpp i en hjulskovel. Tydligt hade han blivit arg på någonting. Den som var klok höll sig väl med pysslingar.

Valsverkstomtar.

Gjutare-Gustav som var vakt om nätterna vid Skyllbergs valsverk och bl.a. tillbringade över 30 julhelger där såg också tomtar. De kom ifrån det stora berget bredvid och ibland gick de ända in i valsverket. För det mesta höll de dock till i bergsskrevorna intill Långsbergs slott.

En gång stod en sådan där pyssling och höll i balanshjulet med en finger. Ingen låtsades se honom och så småningom tog han bort fingret så man fick igång maskineriet.

Det var bäst att låta tomtar vara ifred då de kom och sysslade med något.

Pysslingar som hjälpreda.

Karl Svensson som hade arbetat i valsverket i 30 år sedan han var 13, sade vid en intervju att förr kom det pysslingar och hjälpte till. När det sedan blev mer och mer mordärnare maskiner ville de inte trivas.

Tre tomtar i Anners-Karlsagårdens skog.

Djurman i Esperud hölls en gång i den s.k. Anners-Karlsagårdens skog en förmiddag med något arbete. Det var solsken och varmt. Han hade just satt sig för att vila ett tag då han fick se tre små tomtar i storlek som femårsbarn komma gående i rad på berget. Han såg dem på långt håll

komma och plötsligt försvinna. Djurman var en allvarlig man som aldrig plögade far med löst prat av något slag. Ofta berättade han den händelse och sade sig kunna gå ed på att det var sant.

Smågubbar i valsverket och hjulbäcken i Skyllberg.

En nattvakt vid Skyllbergs valsverk (antingen Gjutare-Gustav eller Lindell) berättade att då han satt och vilade sig på en bänk en natt kom det fram en hel hop med små gubbar. Två av dem lyfte upp bänken han satt på och svängde den runt om. Den andre nattvakten kunde omtala att han sett tomtar i hjulbäcken,

Tomte vid sågen vid Åsbrohammar.

Omkring 1850 fanns en såg vid Åsbrohammar. En sågare råkade en långfredagsnatt ut för att sågen stannade. Sågaren kunde vrida ramen för handkraft, men då vattnet slogs på stod sågen stilla. När han såg efter stod en liten tomt och höll i ena vattenhjulsarmen. Sågaren förstod då att han inte skulle hålla på med arbete på långfredagen.

Mina som var född på en skärtorsdag.

En gumma vid Skyllberg som hette Mina såg allehanda småknytt, beroende på att hon var född på en skärtorsdag. I valsverket såg hon pysslingar sitta på hjulstocken då hon var där med mat till sin man. Även i hemmet måste hon dras med sådant. Till skydd häremot hade hon en yxa i tröskeln och en kniv ovanför dörren. När folk kom var det vanligt att de uppmanades att inte snubbla på yxan.

Tomtar i Ingelsby.

Från Ingelsby har jag hört från en familj där man från fönstret såg några tomtar komma gående på vägen utanför stugan. *"Tyst barn sej inge åt döm"* förmanade modern.

Otyget maran i Rönne.

Maran uppenbarade sig endast när folk sov. Att ridas av maran var alltid skräckinjagande. I Rönne fanns en person som hette Oskar. Han lyckades t.o.m. Att få se otyget i fråga, vilket annars ej var vanligt. Den kom om nätterna när han sov och lade sig kvävande tungt på bröstet. Vanligtvis kom den krypande sakta upp efter benet. Maran var som en katt till utseendet, hårig och mjuk. En gång såg Oskar hur den krupit upp och satt på brödspettet i taket.

Maran i Falla Skyllberg.

I Falla berättar en kvinna hur hon reds av maran sedan en gammal kvinna dött i stugan där hon hyrde. Hon vaknade om nätterna i stor ångest och rädsla när det otäcka djuret kom krypande upp i hennes säng

Rubens eget besök av maran.

För egen del har jag varit med om något liknande. Jag vaknade som jag tyckte av att ett kattliknande djur sakta smög sig upp efter ena benet. Jag försökte på alla sätt få bort det men kände mig som i dess våld och helt maktlös. Slutligen väste maran till och slog klorna i täcket som då drogs ner på golvet. Jag måste medge att det var otäckt och jag förstår så väl de som trodde att det var något övernaturligt.

I själv verket förklaras det hela av att personer som besväras av maran alltid ligger med låg huvudgård och håller huvudet bakåt i sömnen så att blodomloppet till huvudet hindras.

Skogaråa eller skogafrun, huldran, tallemaja.

Hon uppenbarade sig ofta för de som vistades i skogen. En torpare från Skyllberg råkade ut för skogaråa flera gånger. Ibland när han skulle gå åt skogsbrynet tyckte han sig gå åt okända marker. Det var stor högväxt skog där han bestämt visste det var buskar och klen gällerskog.

Sådant hände flera gånger vid det s.k. Kärrahultet. Det var *skogsråa* som ville förvilla och få honom av den rätta vägen. När han råkade ut för sånt var det bara att gå på allt vad han kunde framåt hur konstigt det än såg ut. Då fick råa ingen makt över honom och straxt såg allt ut som vanligt igen. Samme man berättade att *skogsråa* visade sig för en skogsarbetare. Hon var vackert klädd och i ena handen hade hon en dosa. Hon höll fram den och sade ”Snus farbror”. Gubben var dock för klok för att ta av snuset. När hon då avlägsnade sig såg han att hon var som ett urholkat baktråg därbak. Han sade också att det lukta bränt som av eld och svavel efteråt.

Skogsråa i Rudeskogen.

A.V. Öhlin född 1859 var en utmärkt berättare. En gammal man död 1888 då 88 år gammal berättar för Öhlin att han såg *skogsråa* i Rude-skogen då han högg ”*kölave*” där. ”*Mor sulle komma me midda. Å ho duk så rart. Då kom far te å si niråt buskafalle te å där kom mor å me ens försvann mate från bole å även fruntimmre. Å ja såg en svans söm släpa etter na når ho gick bort. De va tur att vi inte smaka på mate för då hadde ho fått rådane över en. Då va ve Grävlinge sten mellan Rude å Karstörp de hände sa han.*”

Bergatagen ko i Norra Nyckelhult

I Norra Nyckelhult hände underliga ting berättade Öhlin. Det kom bort en ko på en betesgång för en bonde. Det var själva skällkon. Bonden trodde då att vilddjuren i skogen hade varit framme och tagit henne. Inga spaningar gav något resultat. Bonden fortsatte dock att leta och tidigt en morgon kom han till ett stort berg med en lodrätt brant sida. Det var ännu ej riktig dager och han satte sig ner tills dagsljuset skulle bryta fram. Då fick han höra sin kos skälla pingla i dalen nedanför. Han sprang runt branten och ner och fick se en flicka som gick före en flock med kriter mot berget.

Det var vittror och bergatroll med deras kriter. Sist gick hans egen ko. Nu förstod bonden att kon var bergatagen och djuren skulle in i berget innan solen gick upp. Han ropade kons namn och hon stannade och lyssnade. Bonden tog då upp sin kniv och slängde den framför kon samt ropade åter hennes namn. Sedan uppehöll han henne tills solen gick upp i öster bakom granskogen. Då hade trollen ej längre någon makt över kon och han kunde leda henne hem där glädjen var stor över den bergtagna kons hemkomst.

Försvunnen gubbe i berget.

En person försvann en gång mellan Bråten och Stimmekulla. Ingen skallgång hjälpte. Man började befara att han omkommit på något sätt. En klok gumma menade dock att han var i ett berg. Hon trodde att han var i Pukaberget. (Ej att förväxla med Pukaberget på Lunds ägor vid järnvägen före Ingelsby från Skyllbergshållet). Han skulle bli löst därifrån om man sköt i kors över berget en morgon vid soluppgången sade gumman. Det verkställdes men utan resultat. En tid efteråt flöt dock hans lik upp i ett gruvhåla i närheten. Den kloka gumman fick rätt att han var i ett berg.

Jägare ser skogsrået.

Ibland råkade jägare ut för otyg i skogen vilket ställdes i samband med skogsfrun. Ofta blev man vilse i annars kända skogar så att man bara gick runt. Ibland antog hon också ett villebråds skepnad. En jägare berättade om en hare som inget skott bet på. Till sist såg jägaren att haren satt och skrattade åt honom. ”*Då gick ja hem*” sade jägaren.

Skogsrået vid milor.

Vid milor och kolarkojor uppenbarade sig ofta ”*skogsråa*”. De som stod väl med henne fick hjälp med kolningen. Då man vaktade en mila i Skyllbergsskogen vid Hammarsgränsen började det hugga i en stubbe mitt i natten. Kolarna vaknade därav och när man tittade ut så hade milan ”slagit” d.v.s. gaser inifrån hade kastat bort stybben och det hade tagit eld.

Det var skogsråets sätt att väcka och varna i tid så att milan ej brann upp.

Ibland kunde också kojörren ryckas upp på vid gavel när något stod på tok.

Skogsrådet i Dampetorp.

I Dampetorps skogar skall skogsrådet ha visat sig för en jägare en gång. Denne var fullt och fast övertygad att det var detta mystiska väsen han hade sett och han berättade ofta om det.

Svartklädda Härsdala-Maja.

Härsdala-Maja var en svartklädd dam som visade sig någon gång i slutet på 1800-talet i Snavlunda mellan backen nedanför Stentorp och Nybygget. Där fanns en kolbotten invid en gårdsgård med en led. Här vid ledet såg Lundstedt i Tycke den underliga damen sitta på en kulle med utslaget hår.

Skogsrådet vid Dovra sjöar.

Från Snavlunda berättas också om en man som inne i skogen vid Dovra sjöar såg ett träd vackrare än en julgran. Det var behängt med saker av silver och guld. Mannen stod länge och tittade på trädet och tog noga märke på var trädet stod. Sedan tänkte han gå dit och ta ner en silverkanna. Då hörde han ett skallrande hånskratt och allt försvann från granen. Ett av skogsrådets nycker med människorna.

Damen från Akta.

Jan-Gustav i Ekedalen som var smed skulle en gång kola en mila. En natt vaknade han med en känsla att ej vara ensam i kojan. Britsen bredvid var också upptagen av en fin dam. Smeden blev arg och frågade varifrån hon kom. *"Ja kommer från Akta svarade damen. Ja ska ge dej för Akta sa smen. Ut härifrån."* Damen sprang ut genom dörren, men därbak liknade hon mest ett riktigt skatbo. Smeden blev rädd och började frysa av skräck. Han såg över sin mila och gick sedan hem för att sova.

Kvinnan vid Orkare damm.

En fiskare vid Orkare damm i södra Lerbäck såg en söndagsmorgon en kvinna stå och tvätta kläder på andra sidan och hänga upp dem i träden på tork. Han tyckte sig känna igen henne och undrade över att hon tvättade på en söndag. Plötsligt vände hon sig om och då såg han att hon var urholkad därbak och hon hade en svans som en räva. Det var skogsfrun det var visst och sant.

Kvinnan vid Togöla en göl nära Zinkgruvan.

Rubens mor berättade en liknande historia om en person som en söndagsmorgon metade fisk vid *Togöla* i närheten av Zinkgruvan. Gölen ligger uti en mosse och skall förr ha varit väldigt fiskrik. När han så ser över till andra sidan där just morgondimman lättat såg han en vacker kvinna i färd med att tvätta kläder som hon sköljde och hängde upp i träden. Om en stund var allt borta.

Sjörån.

Sägner om sjörån är mer sällsynta än om hennes gelike i skogen. Att man ansåg att denna mystiska kvinna var ett sjörån berodde väl på att sjön var i närheten.

Vid Åmmelångens norra ände mötte en kvinna ett *sjörån* på landsvägen. Trots att det var smällkallt och mitt i vintern gick hon lättklädd. Hon var bararmad och vred sig vid mötet så att hon hela tiden hade framsidan mot den mötande. Hon ville inte visa att hon saknade "rompa" sade berätterskan.

Sjörået som en gädda.

En torpare i Lerbäck gick en söndag till en sjö för att fiska. Han fick då en gädda så stor att han fick ta den i en säck för att få med sig henne hem. Hon slog och sprattlade därinne och i närheten

av hemmet gjorde hon sig fri och gick tillbaka på stjärten till sjön. *"De va nog rätta gädda de menade folk."*

Sjörået i Gallabergssjön.

I Gallabergssjön i Snavlunda fanns *sjörå* det försäkrade mig flera personer. *"Lovisa i grinna"* ett torp under Tjälvesta berättade för mig att hennes man Alfreds mor var med en gång och såg när *sjöråa* skulle ta med sig en 10-årig flicka ut i sjön. Det såg också ut som om flickan ville följa med. Folk i närheten sprang dock ut och fick flickan iland. Det fina fruntimmret som setts draga ut flickan i vattnet försvann. Dock ville flickan ut i sjön igen. Hon släppte inte tanken på allt det vackra som fanns på sjöbotten och blev underlig så man tordes inte släppa ut henne. Det fina fruntimmret visade sig ibland på vägen för att åter försöka få fatt på flickan. Man sökte då en klok gumma som bodde åt Örebro-hållet. Hon botade gumman så hon såg *sjörået* i sin rätta skepnad nästa gång hon visade sig. *"Titta där går den där otäcka igen"* ropade hon. *Sjöråe* hämnades dock. En dag hade man tvättat ull och lagt ut i sjöbacken för tork. Då kom en vind och tog med sig allt samman så det försvann helt. *"De här e sant å de finns int längre"* sa Lovisa.

Rået i Hällasjön.

Även i Hällasjön finns ett rå. En flicka såg en gång ett ovanligt fint fruntimmer komma gående nerifrån sjön och över vägen rätt uppemot den då vilda Rya-skogen. Hon sprang då in och talade om detta och blev plötsligt så sjuk att hon höll på att dö. *"Dä vet e nog va de ä"* menade folk. Man ville inte säga dylika otyg vid namn.

Pukabergs herrskap.

Pukaberget på Lunds ägor väster om landsvägen mellan Kilsborg och Ingelsby, ett ståtligt förkastningsberg var förr tillhåll för troll enligt sägnen. Det berättas om en trollfamilj där som kallades för Pukabergs herrskap. I Linnefors fanns en gubbe som kallades för Sven-gubben. Detta var på 1800-talets första hälft. Han blev på sista tiden sängliggande. Alltid hade han en käpp hos sig vid sängen som han kallade för *"käppastöa"*. Den hade han för att mota bort Pukabergs herrskap som ibland kom på besök. *"Där börte sitter e söm int vill gå"* ropade gubben ibland. Då fick pojken Samuel mota med *"stöa."*

Trollen i Ladängskogen.

Uppe i Ladängskogen bodde också en trollfamilj i de otillgängliga klyftorna där. Ibland besökte de olika familjerna varandra. Därigenom uppstod en väg som så småningom förvandlades till en dalgång av allt trampande. Nu sedan landsvägen drar alldeles förbi och tidigare Skyllbergs-järnvägen finns ej längre några troll kvar. Till och med sägnerna om dem är glömda av de flesta.

Det mystiska folket hackhemmen.

Hackhemmen troddes vara ett småväckt släkte som i massor förekom en gång i tiden. A.V: Öhlin som var mycket intresserad av att forska och berätta, sade att de kom och tog landet i besittning först av alla. Efter dem kom finnarna. Det blev en strid mellan dem på liv och död. De småväxta hackhemmen blev då bortdrivna ut i sjöar och drunknade. Sägner om hackhemmen är sparsamma i våra bygder. Ibland har jag av gamla personer hört uttryck som t.ex. *"Di kôm sum hackhemma."* Det var många. De små hackhemma var mycket arbetsamma. De bröt mark, hackade, röjde och bar ihop stenrösen. Ofta kan man se gamla stenrösen ihopplockade. På min gård i Falla finns sådana mitt inne i skogen, typiska hackhemmsrösen. Säkerligen har de blivit ihopplockade vid svedjefall. Där sådde man sedan fallråg. Står man där inne i skogen och betraktar dessa många rösen, långt ifrån bebyggelse och byggd så har man svårt att tro att här funnits folk som stått och skördat. Nu står skogen hög runt de mossbeklädda högarna. Berg och flyttblock finns i terrängen och ett kärr i kanten.

Sådan var åkern som våra förfäder med svedjning, fallkratta och skära. Lika gott skulle vi kunna tänka oss sägnens hackhem myllra fram i massor här i skogsdunklet. Hacka jorden och hjälpas åt att lyfta och rulla stenar till forngravs liknande kummel.

Hur var det sägnen berättade om hackhemmen? De blevo i strid besegrade någonstans och tillfångatakna. Man dryftade vad man skulle ta sig till med dem, då drottningen i landet kommit med ett förslag. *”Ge dem en hacka och ett horn och en skeppa full med korn och kör dem på skogen så får de bryta mark och bruka jorden.”*

Jätten i Skåle

I Skåle klint bodde en jätte och genom en bergsskrevla syntes allehanda grannlåt därinne. *”De kom långväga folk änna från Stöckholm för å si påt. Di försökte flere gånger te sjuta sprängskött i berge för å kumma åt skattera sum fanns men skötta brann alri å.”*

Andjakt vid Dovra sjöar.

Hjalmar Eklund i Luckebo berättade att han i sällskap med en annan jägare gick till Dovra sjöar för att skjuta änder. Det fans dock inga änder där så de gick vidare. Då hände något underligt. Det började smälla som flera tvätterskor klappade kläder på sidan mot Björnabro. Det var inte långt borta men ingenting syntes som kunde ge någon förklaring. Kamraten sprang ifrån alltsammans hemmåt men neråt Dovra träffades de samman igen. Då bestämde de att hålla tyst om sin upplevelse den dagen. Det var nog bara ett påhitt av skogsråa sade de.

Jättegäddan på bönsöndagen.

Hjalmar Eklund berättar också om en person som hörde talas om en gädda som många sett stå och sola sig i en sjövik. Han tog bössan och gick dit på själva Bönsöndagen. Han får se gäddan laddar och skjuter. Bössan sprang sönder och skytten fick flera fingrar bortskjutna.

Skogshuggaren och skogsrådet.

En skogshuggare fick besök av sin hustru som kom med middag. Han tyckte dock att allt var så konstigt. Han blev ej mätt vad han än åt. När det varit en stund kom hustrun igen med mat. Då förstod han att det var skogsrådet den första gången. Sen kom hon flera gånger och höll honom kvar i skogen på kvällarna. Hustrun frågade en klok gumma till råds. Hon rådde hustrun att gå ut i skogen och ropa. Då rådet kom skulle hustrun fråga henne vad hon skulle ge oxen som inte kom hem om kvällarna. Hustrun gjorde så och skogsrådet svarade. *”Ge honom tibast, vitlök, och vändrot.”* Nu fick mannen detta istället och kom hem ordentligt från arbetet.. Skogsrådet förstod att hon blivit lurad och ropade ut sin harm. *”Tvi vale mej tok söm lärde dej bot tibast, vitlök och vännerot.”*

Gruvarbetaren vid Holmsjön.

En gruvarbetare från Vena skulle en söndagsmorgon till Holmsjön i Lerbäck för att meta. Då kom ett fruntimmer och frågade om hon skulle få följa med i ekan till en holme tvärs över sjön vilket hon fick. När de kom dit sade hon att hon inte hade något att betala med men han skulle få önska sig något. *”Ja vill ha abbörrar sum är si där en hunra år gamla.”* Det lovade hon innan hon försvann. Det visade sig sedan vid fisket att ingen abborre var över två tum lång. Napp fick han dock varje gång han slängde ut reven. Det var nog skogsrådet han hade rott över.